

ТРАНСГРАФЕМАТИЗАЦИЈА У КОНТАКТОЛОШКИМ РЕЧНИЦИМА

У овом раду за потребе израде „Контактолошког речника словенских језика“ анализирамо формални опис трансграфематизације контактолексема на материјалу већ постојећих контактолошких речника Р. Филиповића и Ј. Ајдуковића. Аутор закључује да се речници ова два аутора највише међусобно разликују у погледу описа делимичне и слободне трансграфематизације, те у употреби индекса *d* и [*d*] којим се означава отворени или скривени утицај језика посредника. Новину у овом раду представља иновирана типологија трансграфематизације која садржи и индексе за адаптацију великог и малог слова, као и употребу неких правописних знака.

Кључне речи: контактолошки речници адаптације, контактолексеми у словенским језицима под доминантним утицајем руског и енглеског језика, трансграфематизација

Увод

Под *језичким контактима* подразумевамо међујезичку везу два или више језика у монолингвалној, билингвалној или полилингвалној ситуацији у којој се реализује одређени међујезички утицај. Истраживање инфлуенције модела и језика посредника, као и адаптација реплике предмет су лингвистичке контактологије, релативно младе лингвистичке дисциплине, која тесно сарађује са етимологијом као науком о првобитним фиксацијама облика и значења речи кроз историју, као и са контрастивном (конфронтативном) лингвистиком која се на синхронијском плану бави сличностима и разликама међу језицима. Досадашња теорија и пракса показују да се утицаји једног језика на други највише одражавају на ортографском, фонолошком, морфолошком и семантичком нивоу и они су подробно разматрани у радовима хрватских и српских аутора Р. Филиповића, Ј. Ајдуковића, А. Менац, Ј. Сочанац, О. Жагар-Сентеши, И. Фабијанића, В. Пишкорца, Б. Штебих, М. Сурдучког, Т. Прћића, Н. Томовића и др. У оквиру инословенских контаката анализирана је и инфлуенција на творбеном, стилистичком, синтаксичком и надреченичном нивоу (Ајдуковић 2004а; 2012в). Резултати ових истраживања нашли су примену у изради контактолошких речника. За разлику од *контактолошког речника идентификације* у коме се даје елементарни опис контактолошких јединица и наводе извори где се дата јединица налази (овом типу, на пример, припада речник славенизама С. Стијовића у оквиру његове студије о славенизмима у Његошевим делима из 1992.), у *контактолошком речнику адаптације* (Filipović 1990; Ајдуковића 1997; 2004б; 2010; 2011; 2012а; 2012б) централно место заузима формални опис адаптације контактолошких јединица. У процесу формализације важну улогу имају потврде о страном утицају из лексикографских и других извора. Израда контактолошког речника адаптације непосредно зависи од контактолошке теорије што за последицу има чињеницу да одређена решења могу бити подложна променама у зависности од напретка у теорији, односно од напретка у начину формалног описа. Другим речима, за контактолошке речнике идентификације највише је својствена кумулативност, док је *spiritus agens* за контактолошке речнике адаптације принцип реинтерпретације и иновације. Тако Филиповићев речник из 1990. познаје три типа трансфонемизације, а ми на материјалу руско-српских контаката разликујемо четири типа (1997), док на материјалу утицаја руског језика на осам словенских језика издвајамо чак дванаест подтипова (2004а,б; 2010; 2011; 2012). У односу на почетни Филиповићев модел,

наш модел укључује већи број нових елемената у опису фонема. Слична ситуација је и са адаптацијом на семантичкој равни. Р. Филиповић модификује петочлани систем семантичких промена Т. Е. Хоупа из 1960. уводећи појмове примарна и секундарна адаптација, те нулта семантичка екстензија, проширење и сужење значења (1986). У монографији из 1997. ми модификујемо Филиповићев систем и издајамо 16 семантичких промена, док у монографији 2004а разликујемо 28 транссемантизација. Наша последња истраживања (2012в) показују да се на материјалу утицаја руског језика на друге словенске језике може говорити чак о 30 транссемантизација. Наш је став да све те иновације треба узети у обзир при изради речника. Према томе, с обзиром да је израда контактолошког речника адаптације са великим бројем језичких парова какве представљају речници Филиповић 1990 и Ајдуковић 1997; 2004б; 2010; 2011; 2012 сложен и дуготрајан процес (за њихову израду потребне су деценије) сасвим је природно да лексикографска пракса прати контактолошку теорију.

О трансграфематизацији

У овом раду под *трансграфематизацијом* подразумевамо процес супституције графема и алогографа основног (речничког) облика модела језика даваоца одговарајућим графемама и алогографима језика примаоца. Краћа дефиниција би могла да гласи: *трансграфематизација* је процес формирања ортографије основног облика реплике. Тако, на пример, ортографија хрватске или српске контактолексеме *flirt* / *бабушка* формирана је према ортографији одговарајућег енглеског, односно руског модела (енгл. *flirt* / рус. *бабушка*). Сам термин *трансграфематизација* је добар из два разлога: као прво, он се уклапа у наш контактолошки појмовно-терминолошки систем јер је образован по аналогији са другим терминима као што су трансакцентуација, трансфонемизација, трансморфемизација, трансморфологизација, трансдеривација, транссемантизација, трансконцептуализација, транссинтаксизација, трансстилизација, транспарадигматизација, трансструктуризација; као друго, њиме се не означава само супституција графема једног писма другим, одн. транслитерација, те практична транскрипција, већ и супституција графема језика у контакту који припадају истом графичком систему. Поред тога овим термином обухваћена је адаптација алогографа (великог и малог слова), као и употреба појединих дијакритичких и правописних знакова.

Трансграфематизација се може дефинисати и као пресликавање везе између фонеме или класе фонема и графеме језика даваоца у језику примаоца, или као активација везе између контактофонеме или класе контактофонема и контактографема језика примаоца под утицајем језика даваоца. Процеси активације и пресликавања су најчешће комплементарни, али могу функционисати независно један од другог. Тако у процесу формирања ортографије српске реплике *красавица* учествује 9 контактографема којима се представља 9 контактофонема добијених пресликавањем везе између 9 фонема руског модела (<к>, <р>, <а>, <с>, <а>, <в'>, <и>, <ц>, <ь>) и 9 графема у речи *красавица*. Придев *сходан* (рус. *сходный*, *сходен*) садржи 5 пресликаних контактографема, односно контактофонема и једну активiranу графему / фонему у складу са лингвистичким садржајем српског језика.

Према концепцији Р. Филиповића трансграфематизација може бити према изговору модела (хр./срп. *kokpit*^а < енгл. *cockpit*), према ортографији (хр./срп. *link*^б < енгл. *link*), према комбинацији изговора и ортографије (хр./срп. *spiker*^в < енгл. *speaker*), као и према утицају језика посредника (хр./срп. *kabel*^{д(нем.)} < енгл. *kabel*) (Filipović 1990). Сваком од ова четири начина формирања ортографије у Филиповићевом речнику англицизама одговара

један од следећих индекса: *a*, *b*, *c* и *d*. У монографији из 1997. год. увели смо индекс *e* којим означавамо адаптацију ортографије русизма комбинацијом ортографије модела и ортографије реплике. За овај начин адаптације карактеристична је квалитативна и квантитативна неподударност графема проузрокована различитим лингвистичким садржајем, односно различитим инвентаром графема којима се представљају фонеме у оквиру морфеме и речи (срп. *несавршен*^е < рус. *несовершенный*). Индекс *e* користе Р. Филиповић, А. Менац (1993) и И. Фабијанић (2006) када говоре о формирању ортографије англицизама у руском језику према изговору палатализованих сугласника (рус. *фильм*^е < енгл. *film*). У случају да је у испитиваним изворима постојала потврда о језику посреднику или језику извору уз индекс начина адаптације ортографије стављали смо индекс *d* (срп. *армија*^{б-д} < рус. *армия*). У речницима русизама у западнословенским и појединим јужнословенским језицима (2004) бројем један означавали смо супституцију руског ћириличног писма латиничним писмом (уп. хрв. *stroj*^{2в1} < рус. *строй*). Осим тога, увели смо још два словна индекса. Индекс *v* стављали смо уз контактолексема које су током адаптације изгубиле еписеме и код којих је дошло до супституције графема *я* > *ja*, *ю* > *ju*, *э* > *e*, *ч* > *cz*, *ш* > *sz*, *ы* > *i*, *й* > *j*. Овим начином трансграфематизације обухватили смо и адаптацију *x* > пољ./чеш./слов. *ch*, *л* > пољ. *ł*, *а* > чеш./слов. *á*, *ы* > чеш./слов. *ý*, *и* > чеш./слов. *í*, *е* > чеш./слов. *é*, *у* > чеш./слов. *ú*, *о* > чеш./слов. *ó* (пољ. *chuliganić*^{в1} < рус. хилиганить). Индекс *g* додељивали смо контактолексемама које ортографију формирају делом према изговору руског модела, а делом према лингвистичком садржају језика примаоца (чеш. *chozrasčotní*^{г1} < рус. *хозрасчётный*). У раду о адаптацији ортографије основног облика русизма у енглеском језику И. Фабијанић (2011) индексом *φ* означава изостављање руских палатализованих сугласника (енгл. *czar*^φ < рус. *царь*).

Анализа трансграфематизације према контактолошким речницима

Анализа начина формирања ортографије у Филиповићевом речнику англицизама из 1990. године, нашем речнику адаптације русизама у осам словенских језика (2004 и ел. издање) и адаптације бугарских контактолексема под руским утицајем који заузимају прва три тома контактолошког речника словенских језика (2010, 2011, 2012б,в) показала је да се у оквиру нулте, делимичне и слободне трансграфематизације може говорити о 11 начина трансграфематизације уколико се аутономно посматра адаптација алогографа (великог или малог слова), затим адаптација правописног знака (цртице, тачке код скраћеница) и празног места код раздвојеног писања, те ако се индекс *d* којим се бележи утицај језика посредника ставља како уз основни облик просте контактолексема уколико је потврђена инфлуенција (рус. *грамота* > буг. *грамота*^{б-д}), тако и уз основни облик деривата [*d*] (рус. *грамотность* > буг. *грамотност*^{в-[д]}) с обзиром да је „контактологија веома заинтересована за процес усвајања, чувања или екстракције контактолошке информације унутар гнезда“ (Ајдуковић 2012в: 38). Списак начина трансграфематизације са примерима из испитиваних речника могао би да изгледа овако:

1. **А:** Р > С: баћушка < Р: батюшка; Б: закљопка < Р: заклѣпка; М: вотка < Р: водка; 2. **А1:** Р > Х/С: *đada* < Р: дядя; Сл: --; П: *pieńka* < Р: пенька; Ч: *chagašo* < Р: хорошо; Ск: *kat'uša* < катюша; Е > Х/С: *fleš* < Е: flash (Фил. „а“); 3. **Б:** Р > С: земство < Р: земство; Б: всадник < Р: всадник; М: знамение < Р: знамение; Е > Х/С: *emulator* < Е: emulator (Фил.); 4. **Б1:** Р > Х: *barin* < Р: барин; Сл: *dušegubka* < Р: душегубка; П: *samovar* < Р: самовар; Ч: *malosol* < Р: малосол; Ск: *beseda* < Р: беседа; Е > Х/С: *Fortran* < Е: Fortran; 5. **В:** Р > С: крајност < Р: крайность; Б: людност < Р: людность; М: доблест < Р: доблесть; 6. **В1:** Р > Х: *golovomojka* < Р: головомојка; Сл: *pravilnost* < Р: правильность; П: *szaszka* < Р: шашка; Ч: *lajka* < Р: лайка; Ск: *záliv* < Р: залив; Е > Х/С: *Fortran* < Е: Fortran; 7. **Ц:** Р > С: масовик < Р:

массовик; Б: договореност < Р: договоренность; М: сосредоточено < Р: сосредоточенно; 8. **Ц1:** Р > Х: kombjed < Р: комбед; Сл: krasnoarmejec < Р: красноармеец; П: ciut < Р: чуть; Ч: obščina < Р: община; Ск: újezd < Р: уезд; Е > Х/С: haj fi < Е: hi-fi (Фил. „ц“); 9. **Г:** Р > С: извинявати < Р: извинять; Б: безизкуствен < Р: безыскусственный; М: кремльски < Р: кремлевский; 10. **Г1:** Р > Х: bjelogardijas < Р: белогвардеец; Сл: praporščak < Р: прапорщик; П: odbój < Р: отбой; Ч: okt'abristé < Р: октябристы; Ск: zájazd < Р: заезд; Е > Х/С: džingoizam < Е: jingoism (Фил. „ц“); 11. **Е:** Р > С: нравоучительан < Р: нравоучительный; Б: отмятам < Р: отмечать; М: возмути се < Р: возмутиться; 12. **Е1:** Р > Х/С: vrhuška < Р: верхушка; Сл: krmilo < Р: кормило; П: antonówka < Р: антоновка; Ч: kulebjak < Р: кулебяка; Ск: jurodivý < Р: юродивый; Е > Х/С: filmovati < Е: film (Фил. „б“); 13. **А-Д:** Р > С: грамата < Р: грамота; Б: актьор < Р: актер; М: -- < Р: -- ; 14. **А1-Д:** Р > Х: furaška < Р: фуражка; Сл: -- < Р: --; П: žeń-szeń < Р: женьшень; Ч: baŭka < Р: бабка; Ск: -- < Р: --; Е > Х/С: imidž < Е: image (Фил. „а“); Е+Р > Х/С: bitnik < Е: beatnik (Фил. „а“); 15. **Б-Д:** Р > С: лакировка < Р: лакировка; Б: интерференция < Р: интерференция; М: кибитка < Р: кибитка; 16. **Б1-Д:** Р > Х: gajdamaki < Р: гайдамаки; Сл: buran < Р: буран; П: norka < Р: норка; Ч: manul < Р: манул; Ск: saranča < Р: саранча; Е > Х/С: limit < Е: limit (Фил. „б“); 17. **В-Д:** Р > С: гилдија < Р: гильдия; Б: ексекутор < Р: эксекутор; М: tajga < Р: тайга; 18. **В1-Д:** Р > Х/С: jeralaš < Р: ералаш; Сл: nežnost < Р: нежность; П: technicyzm < Р: техницизм; Ч: litija < Р: лития; Ск: balalajka < Р: балалайка; Е > Х/С: jo-jo < Е: yo-yo (Фил., вар.); Е > Х/С: vagon < Е: wagon (Фил., „б“); 19. **Ц-Д:** Р > С: Самоједи < Р: самоеды; Б: дирижџор < Р: дирижер; М: колона < Р: колонна; 20. **Ц1-Д:** Р > Х/С: boršč < Р: борщ; Сл: atestat < Р: аттестат; П: bakłaszka < Р: баклажка; Ч: artěl < Р: артель; Ск: agresor < Р: агрессор; Е > Х/С: šprinkler < Е: sprinkler (Фил., д[нем.]); 21. **Г-Д:** Р > С: могорић < Р: магарыч; Б: абисален < Р: абиссальный; М: -- < Р: --; 22. **Г1-Д:** Р > Х/С: imeniteljni < Р: именительный; Сл: dostavlјati < Р: доставлять; П: kniaź < Р: князь; Ч: brioška < Р: бриошь; Ск: agresia < Р: агрессия; Е > Х/С: šamponirati < Е: шампоо (Фил., д[нем.]); 23. **Е-Д:** Р > С: бирјуз < Р: бирюза; Б: абсолютизъм < Р: абсолютизм; М: венозен < Р: венозный; 24. **Е1-Д:** Р > Х/С: birjuz < Р: бирюза; Сл: akmeizem < Р: акмеизм; П: aktywista < Р: активист; Ч: diverzant < Р: диверсант; Ск: aktivista < Р: активист; Е > Х/С: štoperica < Е: stopwatch // stop-watch (Фил., д[нем.]); 25. **Б-[Д]:** Р > Б: автобаза < Р: автобаза; 26. **Б1-[Д]:** Е > Х/С: pointer < Е: pointer (Фил., вар.); 27. **В-[Д]:** Р > Б: аеротранспорт < Р: аэротранспорт; 28. **Ц-[Д]:** Р > Б: автоколона < Р: автоколонна; 29. **Ц1-[Д]:** Е > Х/С: vulmark < Е: woolmark (Фил., вар.); 30. **Г-[Д]:** Р > Б: агитмасов < Р: агитмассовый; 31. **Г1-[Д]:** Е > Х/С: dizajnirati < Е: design (Фил., „а“); 32. **Е-[Д]:** Р > Б: авантюристически < Р: авантюристический; 33. **Е1-[Д]:** Е > Х/С: festivalski < Е: festival (Фил., изв.); 34. **Аг0:** Р > С: НЕП < Р: НЭП; Б: агитпункт < Р: агитпункт; Б: алфа-частица < Р: альфа-частица; М: стахановец < Р: стахановец; М: жар-птица < Р: жар-птица; Х: Vostok < Р: Восток; Х: vsjo ravno < Р: все равно; Сл: NEP < Р: НЭП; Сл: stahanovec < Р: стахановец; Ск: Šeka < Р: Чека; Ч: ciut-ciut < Р: чуть-чуть; П: GUŁag < Р: ГУЛар; П: GUŁAG < Р: ГУЛАГ; П: szurum-burum < Р: шурум-бурум; Е > Х: AIDS < Е: AIDS; Х/С: bugi-vugi < Е: boogie-woogie; Х: body artist < Е: body artist; Х/С: Brodvej < Е: Broadway; Х/С: SOS < Е: SOS; 35. **Аг1:** Р > С: Неп < Р: нэп; С: Гулар < Р: ГУЛар; С: Гулар < Р: ГУЛАГ; Х/С: gulag < Р: ГУЛар; Х/С: Gulag < Р: ГУЛар; Х/С: Gulag < Р: ГУЛАГ; Сл: gulag < Р: ГУЛар; Сл: Gulag < Р: ГУЛар; П: Gułag < Р: ГУЛар; П: GUŁag < Р: ГУЛАГ; П: Gułag < Р: ГУЛАГ; Ч: gulag < Р: ГУЛар; Ч: Gulag < Р: ГУЛар; Ск: gulag < Р: ГУЛар; Ск: Gulag < Р: ГУЛар; Е > Х/С: Dejvis kup < Е: Davis Cup; 36. **Аг2:** Р > С: оберпрокурор < Р: оберпрокурор; Б: всемирноисторически < Р: всемирно-исторический; М: коксагиз < Р: коксагыз; П: oberkonduktor < Р: обер-кондуктор; Ч: koksagyž < Р: кок-сагыз; Р > С: Самоједи < Р: самоеды; С: НЕП < Р: нэп; Х/С: gulag < Р: ГУЛАГ; Сл: NEP < Р: нэп; Сл: šeka < Р: ЧК; Сл: gulag < Р: ГУЛАГ; Ч: gulag < Р: ГУЛАГ; Ск: gulag < Р: ГУЛАГ; Е > Х/С: aids / ejdz < Е: AIDS; Х/С: bodi-ček < Е: body check; Х/С: S.O.S. < Е: SOS.

На основу наведеног списка закључујемо да се ортографија контактолексема под доминантним руским и енглеским утицајем у испитиваним изворима формира: 1) пресликавањем према ортографији модела без модификација, без или са променом кода (индекси Б и Б1); 2) пресликавањем према ортографији модела са модификацијама, без или са променом кода (индекси В и В1); 3) пресликавањем према изговору модела, без или са променом кода (индекси А и А1); 4) пресликавањем према ортографији и изговору модела, без или са променом кода (индекси Ц и Ц1); 5) пресликавањем према ортографији модела и активацијом лингвистичког садржаја језика примаоца, без или са променом кода (индекси Е и Е1); 6) пресликавањем према изговору (и ортографији) модела и активацијом лингвистичког садржаја језика примаоца, без или са променом кода (индекси Г и Г1); 8) пресликавањем / активацијом према језику посреднику, његовом утицају или утицају језика извора, без или са променом кода (индекси А-Д, А1-Д, Б-Д, Б1-Д, В-Д, В1-Д, Ц-Д, Ц1-Д, Г-Д, Г1-Д, Е-Д, Е1-Д, А-[Д], А1-[Д], Б-[Д], Б1-[Д], В-[Д], В1-[Д], Ц-[Д], Ц1-[Д], Г-[Д], Г1-[Д], Е-[Д], Е1-[Д]); 9) пресликавањем према правописним правилима језика даваоца (индекс Аг0 означава подударност алогографа /великог и малог слова/ модела и реплике); 10) активацијом према правописним правилима језика примаоца која се разликују од правила језика даваоца (индекс Аг2 означава неподударност алогографа, различиту употребу цртице или тачке код абривијатура); 11) пресликавањем / активацијом према правописним правилима и језика даваоца и језика примаоца, односно на комбинован начин (индекс Аг1 означава делимичну подударност испитиваног алогографа). Уколико контактолексема пролази различите начине формирања ортографије, онда у речнику може стајати и више индекса адаптације (према Филиповић 1990: енгл. *Davis Cup* > хрв./срп. *Devis-kup*^н; ми предлажемо следећи начин формализације: енгл. *Davis Cup* > хрв./срп. *Devis-kup*^{ц1-д, Аг1, 2}; рус. *женъшенъ* > пољ. *żeń-szeń*^{а1-д, Аг2}; рус. *всѣ равно* > хрв. *vsjo ravno*^{ц1, Аг0}). Варијантне облике треба давати као засебне одреднице (енгл. *SOS* > хрв./срп. *S.O.S.*^{б(Фил. 1990); б1, Аг2 (Ајдук.)}// хрв./срп. *SOS*^{б1, Аг0 (Ајдук.)}).

Како наведене ознаке начина формирања ортографског лика контактолексема не упућују директно и на степен њихове адаптације, сматрамо да је неопходно увести додатне индексе који ће указивати и на степен трансграфематизације. На тај начин бисмо комплетирали трипартитни систем обележавања адаптације на свим нивоима и уједно добили прегледнији увид у степен трансграфематизације. Када је реч о *нултој трансграфематизацији* предлажемо употребу индекса **ТГ0** који ће указивати на подударност словних ознака модела и реплике, употребу истог писма, као и идентичну примену правила писања великог и малог слова, те цртице у језику примаоцу и у језику даваоцу. Овај тип адаптације карактеристичан је само за српске, бугарске и македонске контактолексема под руским утицајем (рус. *тундра* > срп./мак./буг. *тундра*^{б-д}), као и за хрватске, односно српске контактолексема написане латиницом под енглеским утицајем (енгл. *finalist* > хрв./срп. *finalist*^{б(Филип.)}) које се адаптирају према ортографији модела без модификација, односно начином *б* или *б1*. Према статистици датај у табели бр. 2 нулта трансграфематизација је заступљена између 23,58% и 56,30%.

Уколико је контактолексема формирала ортографију базирану највећим делом на ортографији модела, а мањим својим делом на модификацијама онда кажемо да је прошла *делимичну трансграфематизацију*. Ради се о контактолексемама које су у руско-српском, руско-македонском и руско-бугарском контактолошком речнику означене индексом *в*, односно *в1* у енглеско-хрватском и енглеско-српском речнику са употребом латиничног писма, а код којих су присутне следеће две модификације: 1) елизија еписема, т.ј. изостављање руских слова без гласовне вредности (ъ, ъ) и 2) делимична подударност у

писању великог и малог слова, која се среће у писању абривијатура (начин Аг1). Између 4,92% до 11,73% српских, бугарских и македонских контактолексема под утицајем руског језика има изражену прву модификацију, односно елизију еписема. Као ознаку за делимичну трансграфематизацију предлажемо индекс ТГ1.

У испитиваним изворима слободну трансграфематизацију (индекс ТГ2) пролази између 37,87% и 72,99% контактолексема које се могу груписати на различите начине. 1) У прву групу улазе контактолексема написане латиничним писмом којима одговара модел на ћириличном писму и обрнуто: реплика је на ћирилици, а модел на латиници (рус. *хорошо* > хрв./срп. *harašo*^{а1}; рус. *батюшка* > хрв./срп. *baćuška*^{а1}; рус. *барышня* > чеш. *bářišňa*^{а1}; рус. *пенька* > пољ. *pieńka*^{а1}; рус. *барышня* > слов. *báryšňa*^{а1}; енгл. *walkie-talkie* > хрв./срп. *voki-toki*^а). 2) Другу групу чине српске, бугарске и македонске контактолексема које формирају ортографију према изговору руског модела: /а/ > а (рус. *хозяин* > срп. *хазјаин*^а; рус. *болванка* > буг. *балванка*^а), /б, б:/ > б (рус. *аббат* > буг. *абат*^{а/ц-д}), /в'/ > вь (рус. *гравёр* > буг. *гравьор*^{а-д}), /д'/ > ђ (рус. *дядя* > срп. *ђађа*^а), /ј/ > њ (рус. *ион* > буг. *йон*^{а-д}), /јо/ > јо (рус. *приём* > буг. *пријом*^а), /л'/ > љ (рус. *любимица* > срп. *љубимица*^ц), /н'/ > њ (рус. *спутник* > срп. *спутњик*^а; рус. *барыня* > мак. *бариња*^а), /о/ > о (рус. *ухажёр* > буг. *ухажор*^а), /р'/ > рј (рус. *матрёшка* > мак. *матрјошка*^а), /т/- д > т (рус. *водка* > срп./мак. *вотка*^а), /т'/ > ћ (рус. *батюшка* > срп. *баћушка*^а), /ъ/ > а (рус. *грамота* > срп. *грамата*^{а-д}; рус. *молодец* > буг. *маладец*^а). 3) Трећу групу образују српске, бугарске и македонске контактолексема чије су контактографеме *ј, и, е* резултат адекватне супституције руског *й /ј/, ы /у/, э /е/* као у примерима *й > ј* – рус. *балалайка* > срп. / мак. *балалајка*^б; *ы > и* – рус. *былина* > срп. / мак. *билина*^б; рус. *барышня* > буг. *баришња*^б; *э > е* – рус. *непман* > срп. *непман*^б; рус. *аэрарий* > буг. *аерарий*^{б-д}, 4) док четврту чине српске и македонске контактографеме *ју, ја, је* којима у руском одговарају *ю /ју/, я /ја/, е /је/*, односно слова којима се означавају два гласа: *ю > ју* – рус. *союзник* > мак. *сојузник*^б; *я > ја* – рус. *босьяк* > срп. *босјак*^б, рус. *баян* > мак. *бајан*^б; *е > је* – рус. *естество* > срп. *јестество*^б. Ову смо групу у речнику Ајдуковић 2004 означили индексом *в*. 5) За пету групу карактеристичне су различите модификације: *ё > е* – рус. *полёт // полет* > срп. *полет*^{б(е,б)}; рус. *безнадёжный, -жен* > мак. *безнадежен*^{б(е,б)}; *м, м:/-мм > м* – рус. *коммуна* > срп. *комуна*^{ц-д}; *щ > шт* – рус. *вещество* > срп. *вештество*^{б(е)}; *я > а* – рус. *басня* > срп. *басна*^{б(е)}; рус. *артикуляция* > буг. *артикулация*^{б(е)-д}; рус. *капитулянт* > мак. *капитулант*^{б(е)-д}; *щ > шч* – рус. *барщина* > буг. *баршчина*^{б(ц,е)}; *ю > у* – рус. *алюминий* > буг. *алуминий*^{б(е)-д}; рус. *бирюльки* > мак. *бирулки*^{б(е)}. Неке контактолексема могу формирати ортографију на више начина, те припадати различитим степенима адаптације у зависности од тога да ли се у анализи приоритет даје адаптацији према ортографији или према изговору. Како је највећи број контактолексема дошао књишким путем, у речницима је заступљенија адаптација према ортографији. Тако бугарска контактолексема *евпатрид*^{б/в-д} може формирати ортографију према начину *б* и *в* због различитог писања руског модела (*евпатрид / эвпатрид*). 5) Шесту групу чине српске, македонске и бугарске контактолексема код којих се степен трансграфематизације одређује на основу јаког присуства лингвистичког садржаја језика примаоца: рус. *художественный, -вен/-венен* > срп. *художествени*^е; рус. *большевизировать* > срп. *большевизирати*^{г-[д]}; рус. *закрепощать* > мак. *закрепостува*^е; рус. *воззрение* > буг. *въззрение*^е; рус. *геройствовать* > буг. *геройствувам*^{е-[д]}.

Статистика корпуса

У табели бр. 1 дајемо процентуалну заступљеност различитих начина трансграфематизације контактолексема према десет лексикографских извора. Као што се

из таблице види највише се англицизама у хрватском или српском језику формира према комбинацији изговора и ортографије модела, док су у словенским језицима најзаступљеније адаптација према ортографији модела (индекс *б*), односно адаптација према ортографији модела и лингвистичком садржају језика примаоца (индекс *е*).

Таб. 1										
Процентуална заступљеност различитих начина ТРАНСГРАФЕМАТИЗАЦИЈЕ										
Индекс	Енгл.- Хрв./ Срп.	Рус.- Буг. (Т. 1-3)	Рус.-Буг. 2004	Рус.- Срп.	Рус.- Хрв.	Рус.- Слов.	Рус.- Мак.	Рус.- Пољ.	Рус.- Чеш.	Рус.- Словач.
а	15,65	0,06	0,28	1,48	4,30	-	0,28	0,39	1,78	0,58
б	26,87	14,13	25,93	18,47	21,92	34,72	33,92	17,06	25,39	22,61
в	-	5,21	5,62	10,30	12,29	9,49	18,93	18,45	12,10	15,20
ц	54,60	0,94	1,47	12,25	11,88	7,40	8,97	10,51	8,53	7,79
е	-	15,52	17,70	36,21	32,78	26,62	32,57	18,25	21,03	31,57
г	-	0,57	0,94	7,52	4,30	7,63	0,91	2,77	4,56	4,09

Друга табела говори о процентуалној заступљености у испитиваним изворима три степена трансграфематизације: најзаступљенија је слободна трансграфематизација (ТГ2), затим нулта (ТГ0), а најмање је заступљена делимична трансграфематизација (ТМГ1).

Таб. 2										
Процентуална заступљеност различитих типова ТРАНСГРАФЕМАТИЗАЦИЈЕ										
Индекс	Енгл.- Хрв./ Срп.	Рус.- Буг. (Т. 1-3)	Рус.-Буг. 2004	Рус.- Срп.	Рус.- Хрв.	Рус.- Слов.	Рус.- Мак.	Рус.- Пољ.	Рус.- Чеш.	Рус.- Словач.
ТГ0	26,87	45,02	56,30	23,57	28,06	41,20	36,32	27,17	37,69	27,87
ТГ1	0,14	6,46	5,83	4,92	-	-	11,73	-	-	-
ТГ2	72,99	48,52	37,87	71,51	71,94	58,80	51,95	72,83	62,31	72,13

Трећа табела говори о процентуалној присутности у контактолошким речницима индекса за означавање постојања језика извора или утицаја језика посредника у оквиру контактолошког ланца утицаја (индекси *д* или [*д*]). Анализа показује да индекси *д* и [*д*] стоје уз највећи број бугарских контактолексема што поткрепљује стару тезу о руском језику као добром језику даваоцу и проводнику утицаја других језика (пољског, француског, немачког и др.) и језика извора (грчког, латинског). Осим тога овај индекс нам сигнализира да постоји могућност промене инфлуенције, односно да су могућа и другачија решења у вези са контактолошком вредношћу контактолексема.

Таб. 3										
УТИЦАЈ ЈЕЗИКА ПОСРЕДНИКА У ПРОЦЕНТИМА										
Индекс	Енгл.- Хрв./ Срп.	Рус.- Буг. (Т. 1-3)	Рус.-Буг. 2004	Рус.- Срп.	Рус.- Хрв.	Рус.- Слов.	Рус.- Мак.	Рус.- Пољ.	Рус.- Чеш.	Рус.- Словач.
д	2,86	63,53	48,02	13,74	12,5	14,12	4,38	32,53	26,58	18,12
а-д	-	0,26	0,18	0,27	0,20	-	-	-	0,19	-
б-д	-	30,89	30,37	5,10	6,14	6,48	2,40	10,11	12,30	5,26
в-д	-	9,27	5,15	2,69	2,04	3,00	1,27	12,10	6,74	4,09
ц-д	-	4,22	3,73	1,20	0,61	0,23	0,42	3,37	1,78	1,75

е-д	-	11,91	8,25	4,08	3,27	3,93	0,28	5,55	5,15	6,04
г-д	-	1,16	0,31	0,37	0,20	0,46	-	1,38	0,39	0,97
а-[д]	-	0,04	-	-	-	-	-	-	-	-
б-[д]	-	2,20	-	-	-	-	-	-	-	-
в-[д]	-	0,57	-	-	-	-	-	-	-	-
ц-[д]	-	0,39	-	-	-	-	-	-	-	-
е-[д]	-	2,42	-	-	-	-	-	-	-	-
г-[д]	-	0,15	-	-	-	-	-	-	-	-

Закључак

О трансграфематизацији или процесу ортографске адаптације контактолошких јединица знамо доста. Међутим, до сада се није писало о моделима формализације ортографске адаптације у контактолошким речницима са упоредног становишта. С обзиром да је правих контактолошких речника са формалним описом адаптације у славистици свега неколико (не узимамо у обзир мале речнике уз поједине студије, мада врло често и у њима недостаје информација о ортографској адаптацији), у овом раду упоредили смо начине трансграфематизације примењене у речницима Р. Филиповића и Ј. Ајдуковића на материјалу контакта српског или хрватског, македонског, бугарског, словеначког, чешког, словачког и пољског језика са руским и енглеским језиком. У истраживању смо показали да се испитивани речници међусобно разликују у формалном опису, највише на нивоу делимичне и слободне трансграфематизације. Ове разлике су углавном последица примене различитих принципа адаптације. Тако Р. Филиповић говори о четири начина формирања ортографије реплике, док ми данас говоримо о једанаест начина трансграфематизације. Код Р. Филиповића уз англицизам *комбајнирати* стоји индекс *a* којим се означава адаптација према изговору енглеског модела *combine*, док је према нашем моделу глагол *комбајнирати* формиран према изговору модела и лингвистичком садржају језика примаоца без промене кода (индекс *z*). Именичка контактолексема *hostesa* према Р. Филиповићу носи ознаку *б* (енгл. *hostess*), док би по нашем моделу носила ознаку *z* (*ss > s+a*). У раду предлажемо увођење три нова индекса за означавање степена трансграфематизације (ТГ0, ТГ1, ТГ2) који би се у речничком чланку налазили иза индекса за начин формирања ортографије контактолексема. Друга наша новина односи се на увођење посебних индекса за представљање адаптације алогографа, односно писање великог и малог слова, употребу цртице код сложеница и тачке код абривијатура (Аг0, Аг1, Аг2). И најзад, трећу новину представља употреба индекса [д] код деривата којим се означава индиректна инфлуенција језика посредника или језика извора. За контактологију је посебно значајна улога језика посредника и језика извора као могућих генератора промене инфлуенције (контактолошке вредности) контактолексема.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдуковић, Ј. (1997), *Русизми у српскохрватским речницима. Принципи адаптације. Речник* (Београд: Фото Футура).
— (2004а), *Увод у лексичку контактологију. Теорија адаптације русизама* (Београд: Фото Футура).
— (2004б), *Контактолошки речник адаптације русизама у осам словенских језика* (Београд: Фото Футура; допуњено издање на компакт диску)
— (2010), *Контактолошки речник словенских језика. Том 1. Речник адаптације бугарских контактолексема под руским утицајем* (Београд: Фото Футура).

- (2011), *Контактолошки речник словенских језика. Том 2. Речник адаптације бугарских контактолексема под руским утицајем* (Београд: Фото Футура).
- (2012a), *Контактолошки речник словенских језика. Том 3. Речник адаптације бугарских контактолексема под руским утицајем* (Београд: Фото Футура) (у штампи)
- (2012б), *Контактолошки речник словенских језика. Речник адаптације бугарских контактолексема под руским утицајем* [допуњена електронска верзија], <<http://ajdukovicj.narod.ru/AjdukovicKR.html>> 17.12.2012.
- (2012в), *Радови из лингвистичке контактологије* (Београд: Фото Футура).
- Fabijanić, I. (2006) „Ortografija osnovnog oblika anglicizma u ruskoj računalnoj terminologiji i aspekt varijabilnosti“, *Croatica et Slavica Iadertina II*. Zadar. str. 161-168.
- (2011) „Ortografija osnovnoga oblika rusizma u engleskome jeziku“. *Filološki pregled*. Beograd. XXXVIII. br. 1. str. 63-82.
- Filipović, R. (1986), *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira* (Zagreb: JAZU, Školska knjiga).
- (1990), *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku. Porijeklo – Razvoj – Značenje* (Zagreb: JAZU, Školska knjiga).
- , Menac, A. (1993), „Transfonemizacija u Riječniku anglicizama u hrvatskom ili srpskom jeziku: teorija i primjena“, *Suvremena lingvistika*, 35-36, Zagreb, 59-75.
- , — (2005), *Engleski element u hrvatskom i ruskom jeziku* (Zagreb: Školska knjiga)
- Sočanac L., Žagar-Szentesi, O., Dragičević, D., Dabo-Denegri Lj., Menac, A., Nikolić-Hoyt, A. (2005), *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima. Prilogodba posuđenica* (Zagreb: Nakladni zavod Globus).

Йован Айдукович

ТРАНСГРАФЕМАТИЗАЦИЈА В КОНТАКТОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВАРЯХ

Резюме

В настоящей статье на материале контактологических словарей Р. Филипповича и Й. Айдуковича рассматриваются условные обозначения орфографической адаптации контактолексем в восьми славянских языках под доминирующим влиянием русского и английского языков. В исследовании отмечается, что в контактологическом словаре необходимо ставить условные обозначения степени трансграфематизации контактолексем (ТГ0, ТГ1, ТГ2), а также буквенный символ опосредованного влияния языка-посредника или языка-источника ([д]). Словари Р. Филипповича и Й. Айдуковича отличаются способом формализации частичной и свободной трансграфематизаций.

Ключевые слова: контактологические словари адаптации, контактолексема в славянских языках под доминирующим влиянием русского и английского языков, трансграфематизация